

جغرافیا و روابط انسانی، تابستان ۱۴۰۵، دوره ۹ شماره ۲، صص ۱۹۰-۱۷۶

تحلیل و بررسی نظام سکونتگاهی روستایی شهرستان ارومیه بر اساس منابع ارضی^۱

ندا موتمن فر^۱، علی اکبر تقیلو^۲، علیرضا جمشیدی^{۳*}

۱- کارشناس ارشد برنامه ریزی آمایش سرزمین، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

۲- استاد گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران

۳- استادیار، گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه ارومیه، ارومیه، ایران al.jamshidi@urmia.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۰۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۵

چکیده

در این پژوهش توصیفی - تحلیلی، هدف اصلی تحلیل و بررسی نظام سکونتگاهی روستایی شهرستان ارومیه بر اساس منابع ارضی است. برای دستیابی به این هدف از داده‌های آماری مرکز آمار ایران و جهاد کشاورزی استان آذربایجان غربی استفاده شده است. به منظور تحلیل داده‌ها، از روش وزن‌دهی آنتروپی شانون و نرم‌افزار GIS برای تهیه نقشه‌ها بهره گرفته شد. نتایج نشان داد، اکثر روستاهای مورد مطالعه در شهرستان ارومیه (۴۸/۱۹ درصد) به لحاظ برخورداری از شاخص‌های خدماتی ۹ گانه در وضعیت برخورداری قرار دارند. همچنین، ۲۵۹ روستا و به عبارتی ۴۲/۵۹ درصد از سکونتگاه‌های مورد مطالعه در سطح نیمه برخورداری و ۹/۲۱ درصد (۵۶ روستا) نیز به لحاظ برخورداری از شاخص‌های خدماتی ۹ گانه در سطح محروم یا کمتربرخورداری قرار دارند. از طرفی نتایج رگرسیون چندمتغیره نشان داد، ۴۴/۸ درصد از تغییرات واریانس متغیر وابسته (میزان (وضعیت) شاخص‌های خدماتی)، به وسیله متغیرهای مستقل مطرح شده (سطح اراضی باغی (۰/۱۱۸)، سطح کل اراضی (۰/۱۰۸) و سطح اراضی آبی (۰/۰۹)). تبیین میشوند. به عبارتی دیگر می‌توان عنوان نمود که این متغیر در ایجاد و توسعه شاخص‌های خدماتی در سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه در شهرستان ارومیه دارای تأثیرگذاری مثبت و معنی‌داری بوده‌اند.

واژگان کلیدی: نظام سکونتگاهی، نواحی روستایی، منابع ارضی، شهرستان ارومیه

^۱ مقاله حاضر مستخرج از پایان نامه خانم ندا موتمن فر با عنوان تحلیل و بررسی نظام سکونتگاهی روستایی شهرستان ارومیه بر اساس منابع ارضی، که به راهنمایی جناب آقای دکتر علی اکبر تقیلو و جناب آقای دکتر علیرضا جمشیدی در دانشگاه ارومیه انجام شده است.

بیان مسئله

سکونتگاه‌های روستایی به عنوان کوچکترین واحد جغرافیایی، تحت تاثیر عوامل مختلفی در بستر جغرافیایی و در قالب روابط انسان و محیط شکل گرفته‌اند. نواحی روستایی در سرتاسر جهان تمایل به ارائه خصوصیات مشابهی را دارند. جمعیت‌ها به‌طور فضایی پراکنده هستند. کشاورزی اغلب وجه غالب و مسلط بوده و در پاره‌ای از مواقع بخش اقتصادی و فرصت‌های لازم برای بسیج منابع با محدودیت روبرو می‌باشند (میری و همکاران، ۱۴۰۰: ۹۱). موقعیت اقتصادی هر سرزمین، وابسته به کارکرد بخشهای مختلف اقتصادی آن سرزمین (کشاورزی، صنعت و خدمات) است. در این میان، یکی از مهمترین بخشهای اقتصادی «بخش کشاورزی» است که جدایی‌ناپذیر از توسعه اقتصادی ملی به شمار می‌رود (ظاهری و محسن‌زاده هریس، ۱۳۹۷: ۶۴۴). همچنین، نتایج تجربه پژوهش‌های مختلف نشان می‌دهد، اگرچه در بسیاری از کشورهای در حال توسعه بخش کشاورزی و روستایی معمولاً در حاشیه قرار می‌گیرند و به عبارتی این بخش‌ها در اولویت اول برنامه‌های توسعه آن کشورها نیستند، اما در زمان‌هایی که درآمد حاصل از بخش‌های دیگر از جمله نفت با مشکل روبرو می‌شود (کاهش قیمت جهانی، تحریم، عدم پرداخت به موقع پول نفت و ...)، این بخش کشاورزی بوده که توانایی توسعه و رشد را داشته و حتی از طریق تأثیرگذاری مثبت بر ضرب GDP می‌تواند تبدیل به پشتوانه مهم جامعه شود (عبدالرحمان ایوب و همکاران، ۱۴۰۱: ۸۶).

روستا و روستا نشینی در ایران از جایگاه و اهمیت بالایی برخوردار است، عدم توجه به فضاهای روستایی، توان و امکانات تولیدی نواحی روستایی و بی توجهی به نیروی انسانی پرتوان روستاها، از مشکلات اساسی در دستیابی به توسعه روستایی است. اینکه مناطق جغرافیایی مختلف به طور عام و مناطق روستایی به طور خاص چگونه از تغییرات جمعیت تاثیر می‌پذیرد، مستلزم بررسی چندین عامل است (احمدی و توکلی، ۱۳۹۴: ۴۱). سکونتگاه‌های روستایی پدیده‌های فضایی - مکانی که حاصل روابط متقابل انسانها با یکدیگر و با محیط هستند (حیدری و حضرتی، ۱۳۹۹: ۹۵). اگر ساختار فضایی را حاصل آرایش پدیده‌ها و در نتیجه، فرایندهای اجتماعی و اقتصادی بدانیم، جمعیت از مهم‌ترین عناصر آن است (رجایی و منصوریان، ۱۳۹۹: ۶۵). توزیع تراکم جمعیت یک پدیده مهم فضایی است به جهت اینکه پراکندگی انسان، املاک اراضی و زمین جدا از هم نیستند و نحوه ارتباط همدیگر را بیان می‌کنند. بررسی سیاست‌گذاری‌ها و اجرای برنامه‌های متعدد توسعه‌ای در چند دهه اخیر برای جوامع روستایی ایران نشان می‌دهد با وجود اهداف و تلاش‌های بسیار چندان در بهبود این نابسامانی‌ها موفق نبوده‌اند. علاوه بر مهاجرت‌های گسترده روستا - شهری به شهر تبدیل شدن بسیاری از کارآمدترین سکونت‌گاه‌های روستایی در نتیجه تصمیم‌گیری نادرست برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران مسائل روستایی شاهدهی بر این ادعاست که ساختارها، کارکردها حیات اقتصادی و اجتماعی و به بیان روشن‌تر هویت روستاهای کشور را نشانه رفته است (ذبیحی و همکاران، ۱۳۹۸: ۲). از سوی دیگر خشکسالی‌های اخیر و مشکلات اقتصادی و معیشتی و اثرات آن بر اقتصاد در روستاها، تغییر تحولات جمعیتی زیادی در آنها رخ داده است. لذا برای دستیابی به توسعه همه جانبه سکونتگاهی روستایی شهرستان ارومیه ارزیابی و شناخت ساختار جمعیت این شهرستان ضروری است. تا بتوان با شناخت همه جانبه برنامه ریزی بهینه‌ای در جهت توسعه نواحی روستایی شهرستان ارومیه ارائه کرد. این مسئله در سطوح منطقه‌ای و آمایش درست جمعیت و تامین بهینه خدمات و امکانات در سطوح مختلف سکونتگاهی کمک و تعادل را در سلسله مراتب سکونتگاه‌ها آسان می‌کند. کشاورزی نقش بسیار حیاتی در اقتصاد ایفا می‌کند، در خصوص توانایی این بخش برای کاهش فقر در مناطق روستایی و امنیت غذایی به عنوان درآمد پایدار، برای کشاورزان و سایر مردم روستایی نگرانی‌هایی به وجود آمده است. این گرانی‌های مطرح شده به این دلیل است که محیط کشاورزی و مناطق روستایی با مشکلات بی سابقه زیست محیطی به ویژه در طی دو دهه گذشته مواجه شده است (تاتلی دیل، ۲۰۰۹: ۱۰۹۳). در ایران همانند سایر کشورهای در حال توسعه، کشاورزی یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی بوده که درصد فراوان و بالایی از تولید و اشتغال را در بر می‌گیرد. البته شایان ذکر است، با توجه به خشکسالی‌های پی در پی و کاهش آب‌های زیر زمینی و آب‌های جاری (رودخانه‌ها) رعایت اصول کشاورزی از جمله مدیریت منابع آب زراعی اهمیت بالایی پیدا کرده است (جمشیدی و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۲۳).

شهرستان ارومیه از جمله شهرستانهای کشور شرایط اقلیمی و طبیعی مناسبی جهت فعالیت‌های کشاورزی دارد. و از طرف دیگر مرزی بودن شهرستان نیز مزایای این شهرستان را دو چندان کرده و می‌توان با تخصیص مناسبی اراضی شرایط را برای صادرات محصول مهیا کرد. و از سوی دیگر برخی محصولات به دلیل اهمیت روز افزون در کشور و حتی جهان حالت استراتژیک دارند. که با توجه به منطقه و شرایط کشاورزی این محصولات استراتژیک منطقه انگور، سیب، گوجه فرنگی، گندم، جو، نخود و لوبیا می‌باشند. لذا برای تامین

امنیت غذایی بر اساس ظرفیت های طبیعی و شرایط اقتصادی و اجتماعی این شهرستان ارومیه می باشد (تقیلو و رحمانی، ۱۴۰۰: ۳۱۰). براساس موارد گفته شده، هدف از پژوهش حاضر تحلیل و بررسی نظام سکونتگاهی روستایی شهرستان ارومیه بر اساس منابع ارضی می باشد.

مبانی نظری و پیشینه تحقیق:

- نظام سکونتگاهی

مجموعه ساخت های سکونتگاهی در یک ناحیه از جمله شهری و روستایی و شامل الگو و شکل تجمعات انسانی که با یکدیگر بر اساس نظامی سلسله مراتبی در ارتباط عملکردی قرار داشته باشند گاهی اصطلاح شبکه سکونتگاهی به عنوان مترادف نظام سکونتگاهی بکار می رود (سعیدی، ۱۳۸۸).

- ناحیه روستایی

عرصه های فضایی در مقیاس بخش یا شهرستان که دارای نسبت قابل توجهی از جمعیت روستایی و فعالیت اصلی بخش کشاورزی هستند. اینگونه نواحی در مواردی که بر اساس خصوصیات مشترک مرزبندی می شوند ممکن است مجموعه ای از قسمت هایی از دو یا چند حوزه اداری- سیاسی را در برگیرند (سعیدی، ۱۳۸۸).

- سلسله مراتب سکونتگاهی

سلسله مراتب سکونتگاهی بر اساس الگوی استقرار فضایی سکونتگاه ها و بر حسب رتبه سطح و جایگاه عملکردی آنها در سطح ملی یا منطقه ای تبیین می شود به دیگر سخن در یک عرصه جغرافیایی معین با توجه به قانونمندی های خاص محیطی بوم شناختی و اجتماعی - اقتصادی مؤثر در تعیین روابط و مناسبات، فضایی جایگاه سلسله مراتبی هر کدام از سکونتگاه ها تعیین می شود. آنچه در این ارتباط اهمیت دارد نیروی پویایی و اساسی پدیدآورنده ساختار فضایی یعنی صورت انواع تقاضاها و امکان عرضه کالاها و خدمات گوناگون با توجه به قابلیت جابه جایی و دسترسی به آنهاست البته در این میان فاصله نقشی تعیین کننده در دامنه کنش متقابل دارد که همراه با تقاضا در تعیین وسعت حوزه بازار (مبادله)، عرصه تولید کشاورزی و نیز نحوه شکل پذیری مبتنی بر سلسله مراتب کارکردها و پاسخ گویی به نیازهای مراکز تأثیر می گذارد (سیدی، ۱۳۹۴).

- مجموعه روستایی

مجموعه روستایی تجمعی از چند حوزه روستایی است که به دلایلی به هم پیوسته و وابسته اند. قلمرو مجموعه ها غالباً منطبق با محدوده دهستانها و جمعیت پوشش آنها حداکثر ده هزار نفر است. اگرچه برخی از آنها تحت شرایطی بیش از ده هزار نفر جمعیت دارند (شکور و قطب آبادی، ۱۳۹۴).

- حوزه روستایی

حوزه روستایی از اجتماع چند آبادی همجوار در یک حوزه جغرافیایی پیوسته شکل گرفته است که دارای دو تا پنج هزار نفر جمعیت است. شعاع پوشش مرکزیت حوزه حداکثر ده کیلومتر و وسعت آن کمتر از سی صد کیلومتر مربع است. خدمات خاصی برای مرکزیت حوزه در نظر گرفته شده است و برای دسترسی آسان سکونتگاه های اقماری به آنها راههای دسترسی باید تأمین و تجهیز شوند (شکور و قطب آبادی، ۱۳۹۴).

- منابع ارضی:

منابع ارضی به یک منطقه قابل ترسیم از سطح زمین اطلاق می شود که تمام ویژگی های بیوسفر را بلافاصله در بالا یا زیر این سطح در بر میگیرد، از جمله ویژگی های آب و هوای نزدیک به سطح، اشکال خاک و زمین، هیدرولوژی سطح (از جمله دریاچه های کم عمق، رودخانه ها، مرداب ها و باتلاق ها)، لایه های رسوبی نزدیک به سطح و آب های زیرزمینی و ذخایر ژئوهیدرولوژیکی مرتبط، جمعیت های گیاهی و جانوری، الگوی سکونت انسان و نتایج فیزیکی فعالیت های انسانی گذشته و حال (تراس ها، سازه های ذخیره آب یا زهکشی)، جاده ها، ساختمان ها و غیره (FAO/UNEP، ۱۹۹۷). در زمینه نظام سکونتگاهی روستایی و منابع اراضی آن مطالعات زیادی انجام نشده

است ولی در ادامه به بررسی چند نمونه از مطالعات داخلی و خارجی که دارای اهدافی نزدیک به هدف اصلی این مطالعه می‌باشند، اشاره شده است.

جدول ۱. مطالعات داخلی و خارجی انجام شده در زمینه هدف اصلی پژوهش حاضر

نویسندگان	سال	نتیجه پژوهش
حسینی و افراخته	۱۴۰۰	الگوی جریانه‌ها به صورت روابط یکسویه است و پیوندهای مکمل دوسویه و هم افزا شکل نگرفته اند. این الگو مطابق نظریه قطب رشد با حاکمیت شهرهاست و هنوز با الگوی شبکه منطقه ای فاصله زیادی دارد.
قاسمی و عزیز پور	۱۳۹۸	در اثر عواملی مانند محدودیت منابع آب و خاک تضعیف نقش تولید کشاورزی، تضعیف نظام اقتصاد روستایی کاهش نیروی انسانی فعال در تولید تضعیف ساختارهای بومی نظام بهره برداری از منابع آب در ساختار اشتغال به نفع بخش خدمات تغییری به وجود آمده که این امر به رشد مهاجر فرستی انجامیده است.
زارعی	۱۳۹۷	از میان مولفه های تحقیق ۱۵۷ روستا دارای سکنه شهرستان اسفراین تنها دسترسی به مولفه های دبستان، مسجد، شورای اسلامی، دهیاری، خانه بهداشت و دفتر مخابرات قابل قبول بوده و در دسترسی به سایر خدمات محرومیت شدید حاکم است.
مرادی و علی زاده	۱۳۹۴	عوامل طبیعی تأثیر بسیار مهمی بر استقرار و پراکنش سکونتگاهها، در محدوده مورد مطالعه دارد. همچنین براساس داده های موجود، روستاها از نظر خطرپذیری به چهار گروه تقسیم شده اند که در راستای برنامه ریزی مناسب جهت دستیابی به توسعه پایدار و براساس نوع استقرار هر روستا، مؤثر می‌باشد.
لوپز و پاستور	۲۰۱۵	حاکمی از آن است که نیروی کار کشته و فعال بخش کشاورزی به علت کمبود شغل و در آمد در روستا برای دستیابی به فرصتهای شغلی و استخدام در بخشهای خدماتی و صنعتی در شهرها روستاهای خود را ترک کرده و راهی شهر می شوند به همین علت مناطق روستایی با کاهش جمعیت فعال با عدم توسعه یافتگی روبرو شده است.
گرونینگر و روفنر	۲۰۱۳	نتیجه گرفته است که زمین و آب، نامنی، دسترسی گرفتن زمین، درگیری بی زمینی روستایی، مشکلات زیست محیطی و وضعیت اموال مشترک از عوامل مهم در توسعه یافتگی و پایدار سازی روستاها است.
مانوس و بور ناریس	۲۰۱۳	نتایج نشان داد که مولفه هایی همچون مشارکت اجتماعی، سرمایه های اجتماعی و محرومیت های اجتماعی در قالب ۲۴ شاخص معیارهای مناسبی جهت سنجش توسعه یافتگی نواحی روستایی است.

روش تحقیق

پژوهش حاضر بر اساس ماهیت از نوع توصیفی - تحلیلی و به لحاظ هدف از نوع کاربردی می باشد. شیوه گردآوری اطلاعات این پژوهش ترکیبی از روش های اسنادی و میدانی است. بخش از اطلاعات لازمه در این پژوهش از طریق مطالعه اسناد و اطلاعات رسمی آخرین آمارگیری رسمی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) استخراج گردید. همچنین، برای نیل به اهداف و تکمیل اطلاعات از داده ها و اطلاعات مختلف مرتبط با شاخص خدماتی (خطوط ارتباطی، زیرساخت های خدماتی، مراکز آموزشی، مراکز ارتباطی - حمل و نقل، مراکز بازرگانی - خدماتی، مراکز بهداشتی - درمانی، مراکز سیاسی - اداری، مراکز فرهنگی - ورزشی) موجود در سکونتگاه های روستایی واقع در شهرستان ارومیه استفاده گردیده است.

با توجه به روش پژوهش، در مرحله نخست داده‌های (مرتبط با شاخص‌های خدماتی) مورد نیاز از سازمان‌ها و ادارات مرتبط تهیه و در قالب نقشه‌ها و داده‌های رقومی در بانک سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS) ذخیره شدند. لازم به توضیح بوده در این پژوهش جهت استخراج نهایی وضعیت سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه به لحاظ شاخص‌های خدماتی، در ابتدا به هریک از آنها وزن داده شد که در این پژوهش از روش وزن‌دهی آنتروپی شانون استفاده شده که نتیجه نهایی وزنی هریک از شاخص‌های ۹ گانه مورد مطالعه در جدول ۲ قابل مشاهده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود بیشترین وزن مربوط است به شاخص مراکز بهداشتی - درمانی (با وزن ۰/۲۸۲۴) و شاخص مراکز سیاسی - اداری (با وزن ۰/۲۴۴۷) و کمترین وزن موجود نیز مربوط است به شاخص خطوط ارتباطی (با وزن ۰/۰۰۲۹) و شاخص زیرساخت‌های خدماتی (با وزن ۰/۰۰۷۲).

جدول ۲. وزن نهایی شاخص‌های مورد مطالعه با استفاده از مدل آنتروپی شانون

شاخص‌ها	امتیازات شاخص‌ها
خطوط ارتباطی	۰/۰۰۲۹
زیرساخت‌های خدماتی	۰/۰۰۷۲
مراکز آموزشی	۰/۰۶۱۳
مراکز ارتباطی - حمل و نقل	۰/۱۴۳۸
مراکز بازرگانی - خدماتی	۰/۱۶۹۰
مراکز بهداشتی - درمانی	۰/۲۸۲۴
مراکز سیاسی - اداری	۰/۲۴۴۷
مراکز فرهنگی - ورزشی	۰/۰۶۷۷
مراکز مذهبی	۰/۰۱۹۶

در این مطالعه، جامعه مورد مطالعه تمامی روستاهای واقع در شهرستان ارومیه بوده که وضعیت آنها به صورت کلی در شکل ۱ قابل مشاهده است. همچنین، وضعیت کلی منطقه مورد مطالعه به تفکیک بخش و دهستان در جدول ۳ قابل مشاهده است.

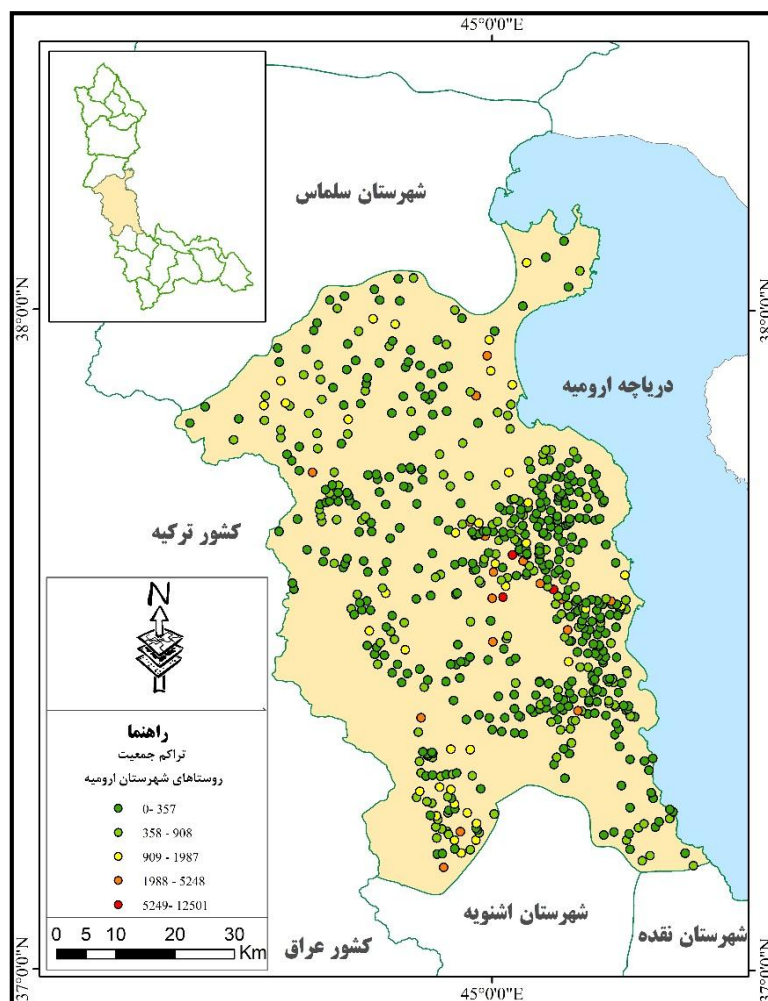
جدول ۳. تقسیمات سیاسی شهرستان ارومیه و روستاهای مورد مطالعه

ردیف	بخش	تعداد دهستان	تعداد روستای مورد مطالعه	تعداد آبادی دارای سکنه	تعداد آبادی خالی از سکنه	مساحت اراضی زراعی و باغ
۱	مرکزی	۹	۲۸۳	۱۴۴۵۷	۹۲۸۱	۲۴۰۵۶
۲	انزل	۲	۳۸	۳۵۴۱	۹۰۶	۸۱۲۳
۳	سیلوانه	۳	۱۰۲	۶۵۹۶	۸۳۰	۱۴۱۱۵
۴	صوما ی برادوست	۳	۸۹	۴۴۴۱	۷۰۲	۱۹۰۸۱
۵	نازلو	۳	۷۹	۴۸۸۷	۱۸۱۸	۹۴۹۹

- ویژگی‌های منطقه مورد مطالعه

شهرستان ارومیه یکی از شهرستان‌های استان آذربایجان غربی است که در مرکز این استان واقع شده است. مساحت شهرستان ارومیه حدود ۵۳۲۱ کیلومتر مربع است و موقعیت جغرافیایی این شهرستان (ارومیه) روی مدار ۳۷ درجه ۳۲ دقیقه در نیم کره شمالی از خط استوا و روی نصف النهار ۴۵ درجه و ۲ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ قرار دارد. این شهرستان از نظر موقعیت نسبی از غرب

به کشور ترکیه، از شرق به دریاچه ارومیه، از شمال به شهرستان سلماس و از جنوب به شهرستان های نقده و اشنویه همسایه بوده و جمعیتی بالغ بر ۱۰۴۰۵۶۵ نفر است.

شکل ۱. روستاهای مورد مطالعه و طبقه‌بندی جمعیت آنها در شهرستان ارومیه

یافته‌های تحقیق

در این بخش از مطالعه در ابتدا به بررسی وضعیت کلی دسترسی سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه در شهرستان ارومیه به خدمات ۹ گانه مورد نظر در این مطالعه پرداخته شده، سپس وضعیت جمعیت آن سکونتگاه‌ها و وضعیت هریک از سکونتگاه‌های روستایی مورد نظر به تفکیک اراضی آبی، دیم و باغ بررسی شده و در نهایت به بررسی ارتباط بین جمعیت، شاخص‌های خدماتی و سرانه اراضی مورد مطالعه قرار گرفته است.

- طبقه‌بندی روستاها از لحاظ خدمات

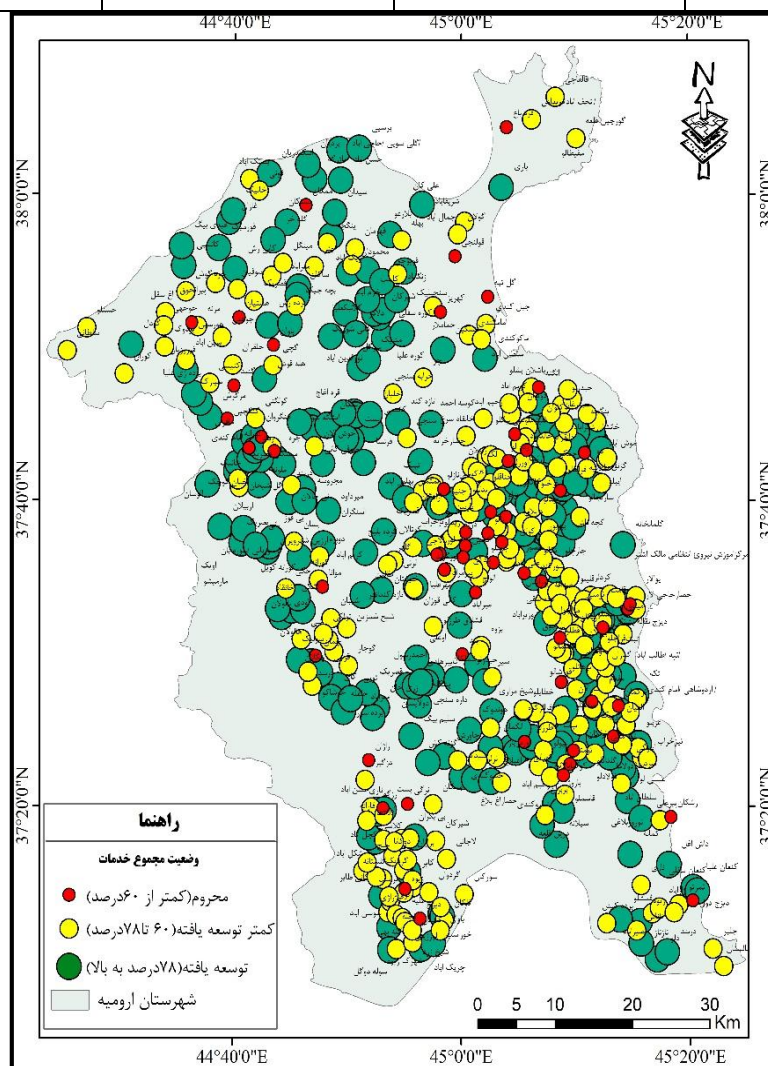
بر اساس نتایج به دست آمده وضعیت روستاهای شهرستان ارومیه از نظر ۹ شاخص خدماتی (خطوط ارتباطی، زیرساخت‌های خدماتی، مراکز آموزشی، مراکز ارتباطی - حمل و نقل، مراکز بازرگانی - خدماتی، مراکز بهداشتی - درمانی، مراکز سیاسی - اداری، مراکز فرهنگی - ورزشی) به صورت کلی در ادامه نشان داده شده است.

همان‌طور که در جدول ۴ مشاهده می‌شود، می‌توان عنوان کرد وضعیت کلی روستاهای شهرستان ارومیه از نظر برخورداری از شاخص‌های خدماتی بدین صورت است که اکثر روستاهای مورد مطالعه در شهرستان ارومیه (۴۸/۱۹ درصد) دارای وضعیت

برخورداری می‌باشند. همچنین، ۲۵۹ روستا و به عبارتی ۴۲/۵۹ درصد از سکونتگاه‌های مورد مطالعه به لحاظ برخورداری از شاخص‌های خدماتی مورد مطالعه در سطح نیمه برخورداری بوده و ۹/۲۱ درصد (۵۶ روستا) نیز به لحاظ برخورداری از شاخص‌های خدماتی ۹ گانه در سطح محروم یا کمتر برخورداری قرار گرفته‌اند. همچنین، همان‌طور که در شکل ۲ قابل مشاهده است، غالباً روستاهایی که به لحاظ برخورداری از شاخص‌های خدماتی در سطح برخورداری قرار دارند در بخش‌های غربی و مرکزی شهرستان واقع شده و روستاهای محروم نیز در بخش شرقی شهرستان قابل مشاهده هستند.

جدول ۴ وضعیت کلی برخورداری روستاهای شهرستان ارومیه بر اساس مجموع خدمات

مجموع خدمات	کمتر از ۶۰ درصد	۶۰ درصد تا ۷۸ درصد	بیش از ۷۸ درصد
وضعیت برخورداری	محروم	کمتر برخورداری	برخورداری
تعداد روستا	۵۶ (۹/۲۱ درصد)	۲۵۹ (۴۲/۵۹ درصد)	۲۹۳ (۴۸/۱۹ درصد)

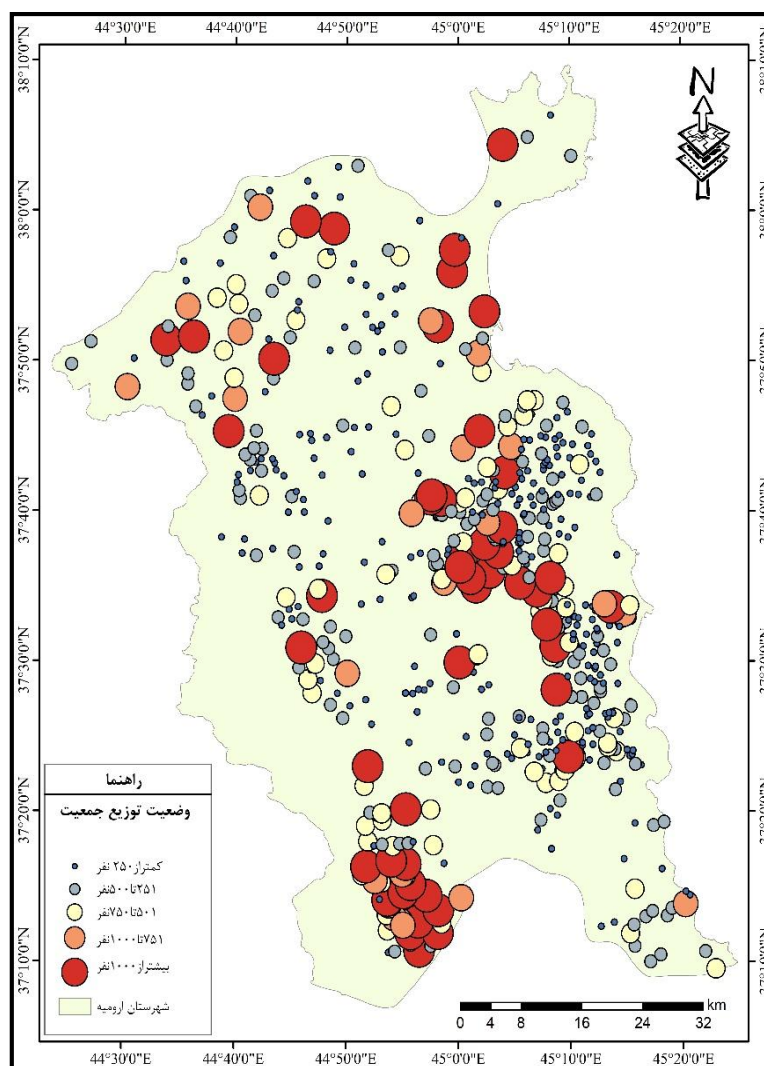

شکل ۲ وضعیت توزیع مجموع شاخص‌های خدماتی در سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه

- طبقه‌بندی روستاها بر اساس نظام توزیع جمعیت

در این بخش از مطالعه وضعیت توزیع فضایی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه بر اساس جمعیت مورد بررسی قرار گرفته که نتایج آن در جدول ۵ و شکل ۳ قابل مشاهده است. همان‌طور که قابل مشاهده است، روستاهای مورد مطالعه بر اساس توزیع جمعیت به ۵ طبقه

تقسیم شده‌اند. براساس نتایج بدست آمده، ۲۹۴ روستا و به عبارتی دیگر، حدود ۵۰ درصد از روستاهای مورد نظر در شهرستان ارومیه دارای جمعیت کمتر از ۲۵۰ نفری (از جمله روستاهای موش آباد، باباگنجه، کورته کوئل) بوده که بررسی توزیع فضایی آنها نشان می‌دهد این سکونتگاه‌ها در سطح شهرستان پراکنده بوده ولی تراکم آنها در نیمه شرقی شهرستان که به خط ساحلی دریاچه ارومیه نزدیک نیز هستند. گروه دوم از روستاهای مورد مطالعه براساس وضعیت جمعیت آنها، روستاهایی بودند که جمعیت آنها بین ۲۵۰ نفر تا ۵۰۰ نفر است. نتایج نشان داد این روستاها حدود ۲۵ درصد از کل روستاهای مورد مطالعه را شامل شده (از جمله روستاهای تیزخراب، دوبره، ریگ آباد) و این دسته از روستاها نیز در قسمت شرقی شهرستان بیشتر قابل مشاهده هستند. سایر نتایج مربوط به توزیع جمعیت در بین روستاهای شهرستان ارومیه در جدول ۵ و شکل ۳ قابل مشاهده است.

شکل ۳. وضعیت توزیع جمعیت سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه

جدول ۵. آمار وضعیت توزیع کلی جمعیت روستاهای شهرستان ارومیه

جمعیت	کمتر از ۲۵۰ نفر	۲۵۱ تا ۵۰۰ نفر	۵۰۱ تا ۷۵۰ نفر	۷۵۱ تا ۱۰۰۰ نفر	۱۰۰۱ نفر به بالا
تعداد روستا	۲۹۴	۱۴۸	۵۶	۴۰	۵۲
درصد از کل	۴۹/۸۳	۲۵/۰۸	۹/۴	۶/۷	۸/۸

- طبقه‌بندی روستاها براساس مساحت اراضی

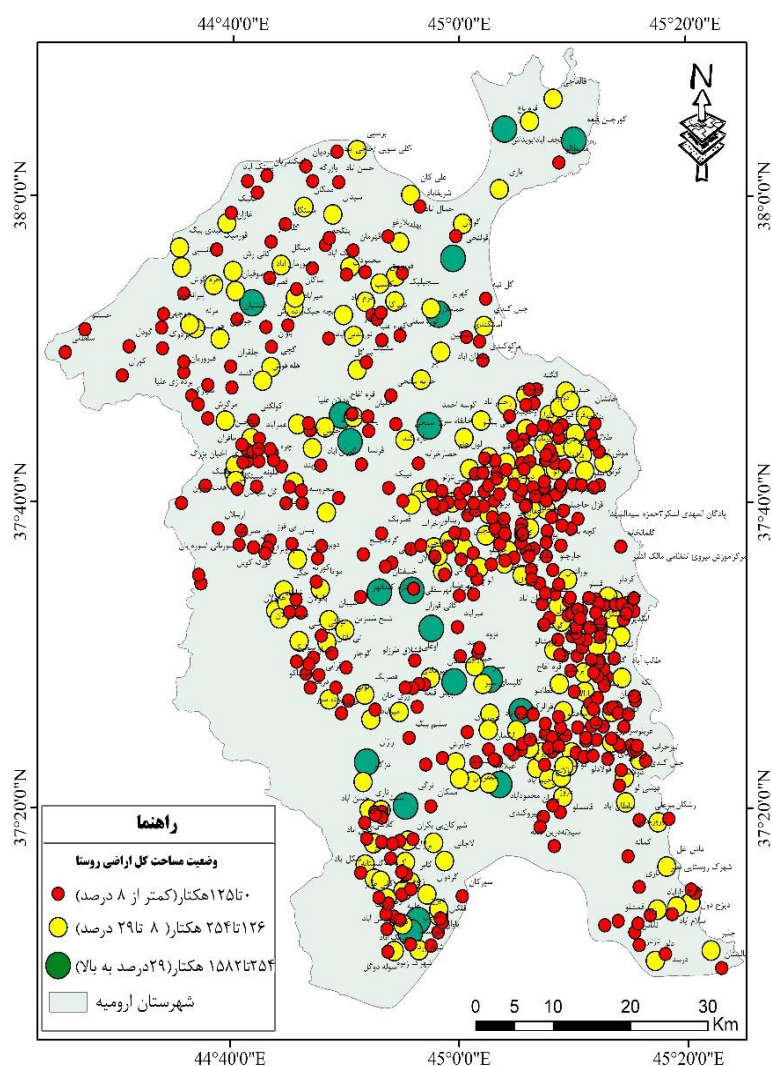
در این بخش از مطالعه وضعیت روستاهای مورد مطالعه براساس مساحت اراضی (کل، آبی و دیم) مورد بررسی قرار گرفته است. به عبارتی دیگر، در این بخش میزان اراضی (کل، آبی و دیم) که متعلق به هر روستا بوده مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته است.

۱- مساحت کل اراضی

نتایج بررسی مساحت کل اراضی به تفکیک هر روستا در جدول ۶ و شکل ۴ قابل مشاهده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، روستاهای مورد مطالعه براساس دارا بودن میزان اراضی کل به سه دسته تقسیم شده‌اند، که اکثر روستاهای مورد مطالعه در شهرستان ارومیه (یعنی ۶۷/۷۶ درصد) در گروه اول یعنی کمتر از ۱۲۵ هکتار واقع شده و روستاهایی مانند آلسان، آویک، خانیک در این گروه قرار دارند. سایر نتایج در جدول ۶ و شکل ۴ قابل مشاهده است.

جدول ۶. وضعیت توزیع مساحت کل اراضی در روستاهای شهرستان ارومیه

مساحت کل اراضی	کمتر از ۱۲۵ هکتار	۱۲۵ تا ۲۵۴ هکتار	بیشتر از ۲۵۴ هکتار
تعداد روستا	۴۱۲	۱۳۱	۶۵
درصد از کل	۶۷/۷۶	۲۱/۵۴	۱۰/۶۹

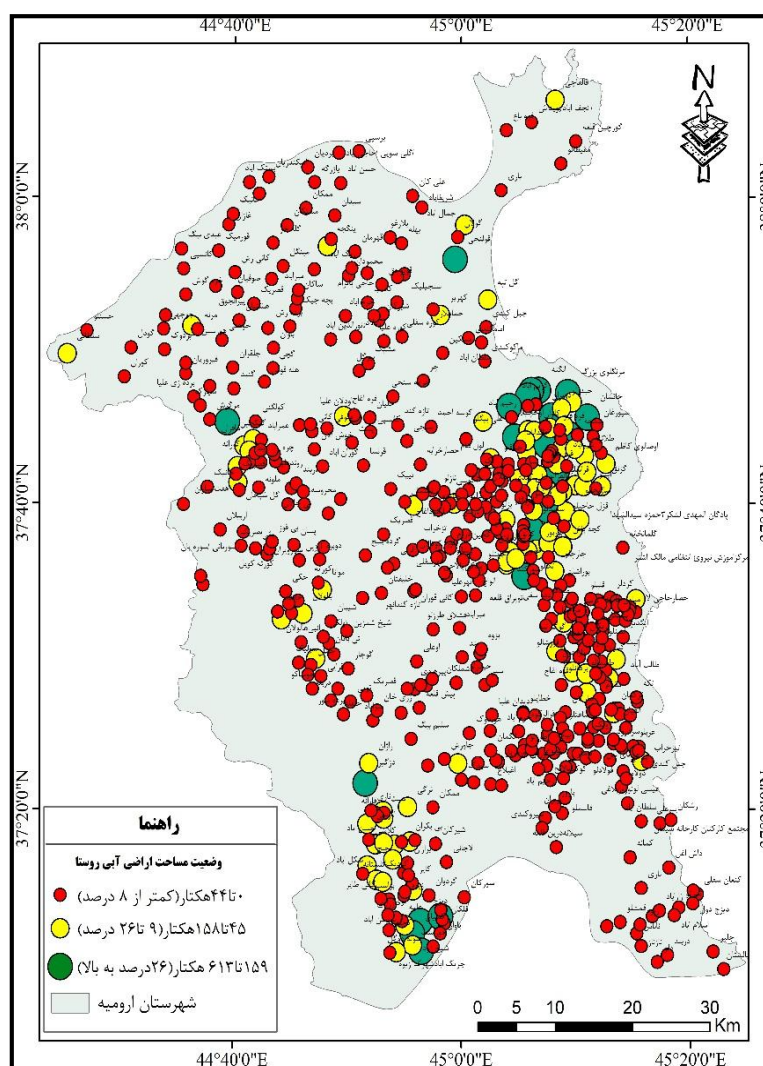
شکل ۴. وضعیت توزیع مساحت کل اراضی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه

۲- مساحت اراضی آبی

نتایج بررسی مساحت اراضی آبی به تفکیک هر روستا در جدول ۷ و شکل ۵ قابل مشاهده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، روستاهای مورد مطالعه براساس دارا بودن میزان اراضی آبی به سه دسته تقسیم شده‌اند، که اکثر روستاهای مورد مطالعه در شهرستان ارومیه (یعنی ۸۱/۲۹ درصد) در گروه اول یعنی کمتر از ۴۴ هکتار واقع شده و روستاهایی مانند آلوسان، آویک، خانیک در این گروه قرار دارند. سایر نتایج در جدول ۷ و شکل ۵ قابل مشاهده است.

جدول ۷. وضعیت توزیع مساحت اراضی آبی در روستاهای شهرستان ارومیه

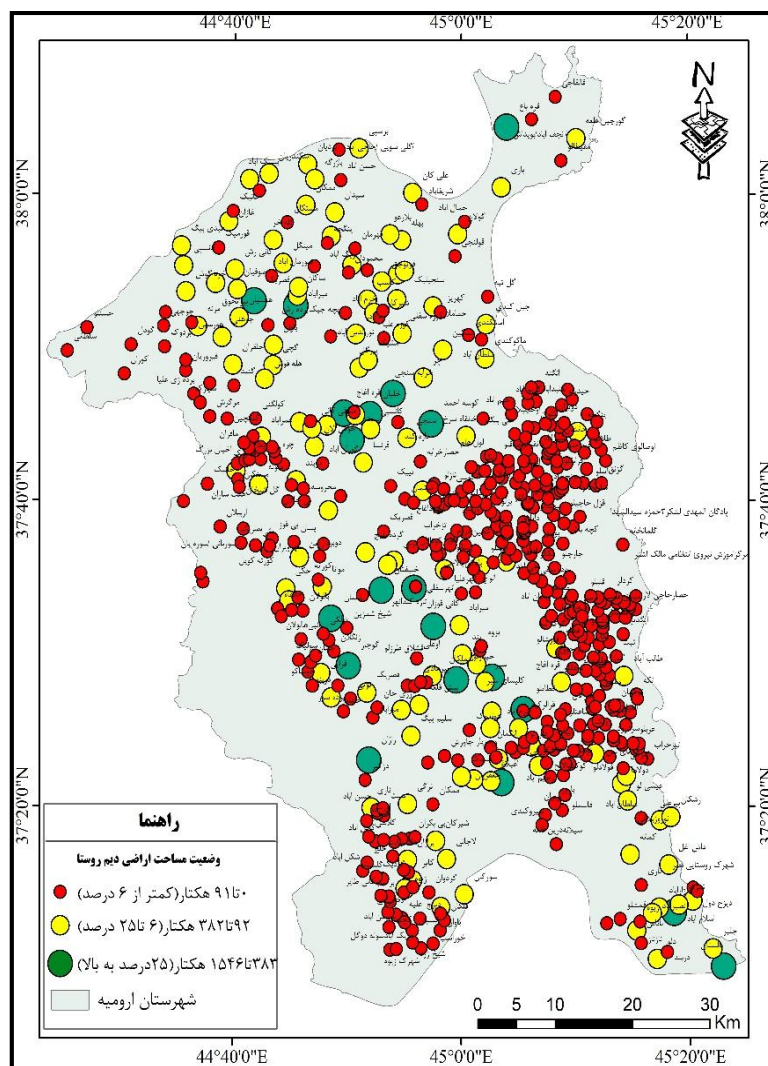
مساحت اراضی آبی	کمتر از ۴۴ هکتار	۴۵ تا ۱۵۸ هکتار	بیشتر از ۱۵۹ هکتار
تعداد روستا	۴۹۱	۸۹	۲۴
درصد از کل	۸۱/۲۹	۱۴/۷۳	۳/۹۷

شکل ۵. وضعیت مساحت اراضی آبی سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه

۳- مساحت اراضی دیم

همان‌طور که در جدول ۸ و شکل ۶ قابل مشاهده است، وضعیت بررسی مساحت اراضی دیم به تفکیک هر روستا نشان داده شده است. به عبارتی دیگر، روستاهای مورد مطالعه براساس دارا بودن میزان اراضی دیم به سه دسته تقسیم شده‌اند، که اکثر روستاهای مورد مطالعه در شهرستان ارومیه (یعنی ۷۶/۴۹ درصد) در گروه اول یعنی کمتر از ۹۱ هکتار واقع شده و روستاهایی مانند آلوسان، آویک، خانیک در این گروه قرار دارند. سایر نتایج در جدول ۸ و شکل ۶ قابل مشاهده است.

شکل ۶. وضعیت مساحت اراضی دیم سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه

جدول ۸. وضعیت توزیع مساحت اراضی دیم در روستاهای شهرستان ارومیه

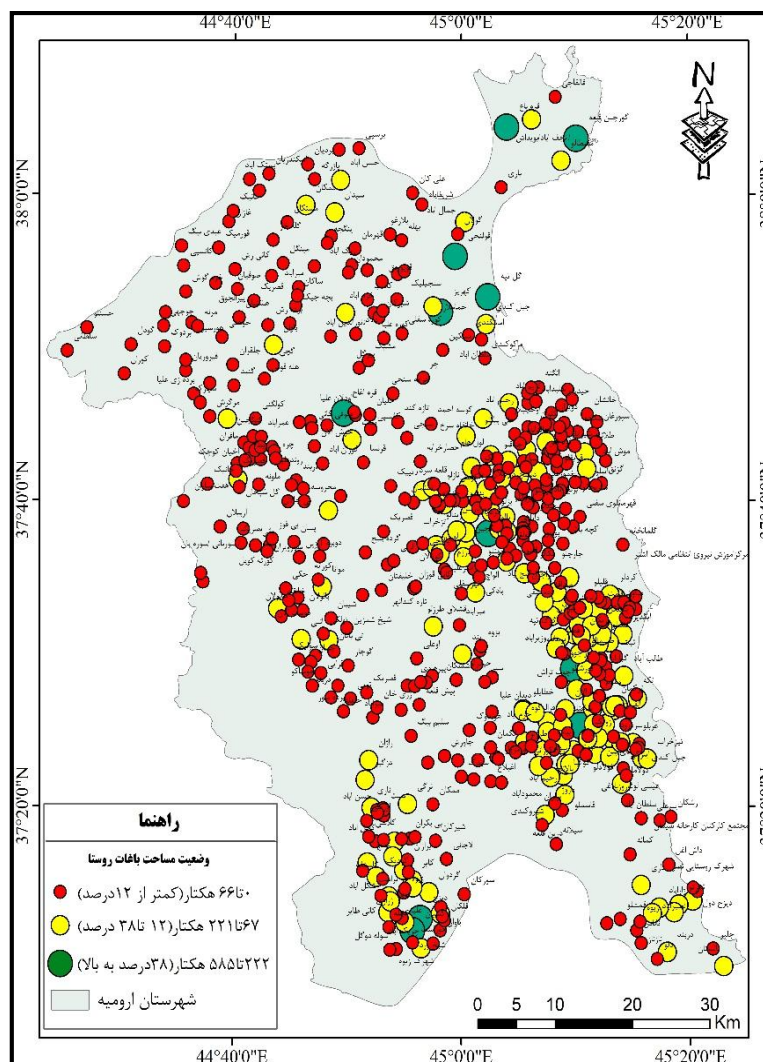
مساحت اراضی دیم	کمتر از ۹۱ هکتار	۹۲ تا ۳۸۲ هکتار	بیشتر از ۳۸۳ هکتار
تعداد روستا	۴۶۲	۱۲۲	۲۰
درصد از کل	۷۶/۴۹	۲۰/۱۹	۳/۳۱

– طبقه‌بندی روستاها براساس مساحت باغات

در این بخش از مطالعه وضعیت روستاهای مورد مطالعه براساس مساحت اراضی تحت کاشت محصولات باغی مورد بررسی قرار گرفته است. همان‌طور که در جدول ۹ و شکل ۷ قابل مشاهده است، وضعیت بررسی مساحت اراضی تحت کاشت محصولات باغی به تفکیک هر روستا نشان داده شده است. به عبارتی دیگر، روستاهای مورد مطالعه براساس دارا بودن میزان اراضی باغی به سه دسته تقسیم شده‌اند، که اکثر روستاهای مورد مطالعه در شهرستان ارومیه (یعنی ۷۳/۵ درصد) در گروه اول یعنی کمتر از ۶۶ هکتار واقع شده و روستاهایی مانند آلسان، آویک، خانیک در این گروه قرار دارند. سایر نتایج در جدول ۹ و شکل ۷ قابل مشاهده است.

جدول ۹. وضعیت توزیع مساحت باغات در روستاهای شهرستان ارومیه

مساحت باغات	کمتر از ۶۶ هکتار	۶۷ تا ۲۲۱ هکتار	بیشتر از ۲۲۲ هکتار
تعداد روستا	۴۴۴	۱۴۷	۱۳
درصد از کل	۷۳/۵	۲۴/۳۳	۲/۱۵

شکل ۷. وضعیت مساحت باغات سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه

– وضعیت همبستگی شاخص‌های خدماتی با منابع اراضی

در این بخش از پژوهش، برای بررسی رابطه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته پژوهش، باتوجه به وضعیت هر متغیر از آزمون متناسب با آن استفاده شد. به عبارتی دیگر، باتوجه وضعیت متغیرهای مورد استفاده در این پژوهش از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده که نتایج آن در جدول ۱۰ قابل مشاهده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود بین متغیرهای سطح اراضی کل، سطح اراضی آبی و سطح اراضی باغی با متغیرهای مرتبط با شاخص‌های خدماتی یک ارتباط معنی‌دار و مثبتی وجود دارد.

جدول ۱۰. همبستگی شاخص‌های خدماتی با منابع ارضی

		خطوط ارتباطی	مساحت اراضی کشاورزی	مساحت اراضی باغی	مساحت اراضی صنعتی	مساحت اراضی تجاری	مساحت اراضی مسکونی	مساحت اراضی خدماتی	بازرگانی	خدمات	ادبانات و حمل و نقل	خدمات کل
مساحت باغات	Pearson Correlation	.253	.257	.161	-.037	.198	.237	.170	.235	.185	.205	
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.02	.372	.031	.009	.000	.000	.000	.000	
	N	601	601	601	601	601	601	601	601	601	601	
مساحت اراضی شهری	Pearson Correlation	.134	-.023	.030	-.007	-.038	.033	-.021	-.012	.025	.019	
	Sig. (2-tailed)	.001	.570	.463	.865	.351	.425	.609	.765	.548	.541	
	N	601	601	601	601	601	601	601	601	601	601	
مساحت اراضی آبی	Pearson Correlation	.167	.222	.221	.021	.092	.181	.174	.100	.179	.186	
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.615	.024	.004	.049	.014	.034	.029	
	N	601	601	601	601	601	601	601	601	601	601	
مساحت کل اراضی	Pearson Correlation	.235	.161	.124	-.024	.141	.114	.119	.129	.166	.198	
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	.000	.558	.001	.000	.003	.002	.001	.000	
	N	601	601	601	601	601	601	601	601	601	601	

- متغیرهای تبیین کننده شاخص‌های خدماتی در بین سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه

در پژوهش حاضر برای تعیین سهم نسبی متغیرهای مستقل در متغیر وابسته (شاخص‌های خدماتی در بین سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه) از روش رگرسیون گام به گام استفاده شده است. نتایج به دست آمده بیانگر این است که ۳ متغیر به طور همزمان بر میزان (وضعیت) شاخص‌های خدماتی در بین سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه تأثیر گذار هستند. ضریب همبستگی چندگانه $R = 0.76$ ، $R^2 = 0.58$ ، $Adjusted\ R^2 = 0.31$ ، نشان می‌دهد که ۵۴/۸ درصد از تغییرات واریانس متغیر وابسته، به وسیله متغیرهای مستقل مطرح شده (سطح زیرکشت اراضی کلی، آبی و باغ) تبیین میشوند (جدول ۱۱). باتوجه به نتایج، جدول معادله خطی حاصل از تحلیل رگرسیون به شکل زیر است:

$$Y = 0.857 + 0.501X_1 + 0.104X_2 + 0.306X_3$$

لازم به توضیح بوده که X_1 : سطح کل اراضی، X_2 : سطح اراضی آبی و X_3 : سطح اراضی باغی می‌باشد.

درباره سهم هر متغیر در تبیین شاخص‌های خدماتی در بین سکونتگاه‌های روستایی شهرستان ارومیه به لحاظ منابع ارضی، باید به مقادیر بتا رجوع نمود؛ زیرا این مقادیر استاندارد بوده و امکان مقایسه و تعیین سهم نسبی هریک از متغیرها را فراهم می‌سازند. براساس بتای استخراج شده، متغیرهای اثرگذار بر شاخص‌های خدماتی در بین سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه به ترتیب اهمیت عبارتند از: سطح اراضی باغی (۰/۱۱۸)، سطح کل اراضی (۰/۱۰۸) و سطح اراضی آبی (۰/۰۹). به عبارتی دیگر می‌توان عنوان نمود که این متغیر در ایجاد و توسعه شاخص‌های خدماتی در سکونتگاه‌های روستایی مورد مطالعه در شهرستان ارومیه دارای تأثیرگذاری مثبت و معنی‌داری بوده‌اند.

جدول ۱۱. نتایج تحلیل رگرسیون چندگانه

متغیرها	ضریب B	ضریب بتا	t	sig
ضریب ثابت	۰/۸۵۷	-	۲/۳۱	۰/۰۳
سطح کل اراضی	۰/۵۰۱	۰/۱۰۸	۲/۶۷	۰/۰۰۸
اراضی آبی	۰/۱۰۴	۰/۰۹	۲/۲	۰/۰۲۸
سطح اراضی باغی	۰/۳۰۶	۰/۱۱۸	۲/۹	۰/۰۰۴
sig = ۰/۰۰۰	F = ۱۴/۳۱	Adjusted R ² = ۰/۳۱	R ² = ۰/۴۴۸	R = ۰/۶۷

نتیجه گیری و ارائه پیشنهادها

بیشتر کشورها و برنامه ریزان توسعه ملی و منطقه‌ای در حال حاضر به توسعه همه جانبه روستایی به عنوان مشوق فعالیت‌های کشاورزی و غیر کشاورزی درآمدزا و اشتغال‌زا تاکید دارند. توسعه روستاها، شروع طرح‌های مربوط به امور عمومی، تامین خدمات اجتماعی و رفاهی و مشارکت عامه در تصمیم گیری امور و ایجاد ارتباط مناسب بین جوامع شهری و روستایی به منظور تسهیل توسعه منطقه‌ای و نهایتاً توسعه فیزیکی سکونتگاه‌ها، در برنامه‌های توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها، مورد تاکید قرار گرفته است. از آنجا که یکی از اهداف برنامه‌ریزی روستایی بهسازی شرایط زندگی در روستاست، لذا باید روستایی بتواند از بهداشت بهتر، آموزش بیشتر و رفاه عمومی مناسب‌تر برخوردار گردد. این موضوع می‌تواند با میزان جمعیت روستاها و منابع اراضی روستاها ارتباط مستقیم داشته و در این پژوهش، که مهم ترین هدف آن تحلیل و بررسی نظام سکونتگاه روستایی شهرستان ارومیه بر اساس منابع اراضی است، سعی بر آن شده است که با استفاده از داده‌های سرشماری نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵ و داده‌های آماری جهاد کشاورزی استان آذربایجان غربی ۱۴۰۰ به بررسی وضعیت شاخص‌های خدمات و منابع اراضی پرداخته شود و سپس ارتباط بین این دو مورد مطالعه قرار گیرد. نتایج مطالعه نشان داد بین متغیرهای سطح اراضی کل، سطح اراضی آبی و سطح اراضی باغی با متغیرهای مرتبط با شاخص‌های خدماتی یک ارتباط معنی‌دار و مثبتی وجود دارد. به عبارتی دیگر می‌توان عنوان کرد که در سکونتگاه‌های روستایی که دارای اراضی بیشتر هستند، خدمات بیشتری ارائه شده است. اگرچه بخش زیادی از شاخص‌های خدماتی مورد بررسی به صورت معمول نشأت گرفته از میزان جمعیت یک سکونتگاه است. لازم به توضیح بوده که بررسی‌های بیشتر نشان از یک ارتباط مستقیم بین منابع اراضی یک سکونتگاه با میزان جمعیت همان روستا را دارد و این نتایج نشان می‌دهد که در روستاهایی که به میزان بیشتری به منابع اراضی دسترسی داشته (و نگرانی زیادی به لحاظ معیشت خود که به صورت مستقیم با منابع اراضی ارتباط است)، در طول زمان دارای رشد جمعیت مناسبی نیز بوده‌اند. همچنین، نتایج رگرسیون نشان داد که سطح اراضی کل، سطح اراضی آبی و سطح اراضی باغی به صورت معنی‌داری با ایجاد و توسعه شاخص‌های خدماتی اثرگذار بوده و خواهند بود. در پایان براساس نتایج بدست آمده از این پژوهش، پیشنهادهای زیر را می‌توان عنوان کرد:

- مکان‌گزینی خدمات مرتبط با بخش کشاورزی در مناطق با پتانسیل بالا
- تعیین الگوی کشت مناسب متناسب با آب و اراضی در منطقه روستاهای شهرستان ارومیه.
- توسعه شبکه‌های ارتباطی روستاهای علی‌الخصوص روستاهای محروم و کمتر توسعه یافته شهرستان ارومیه.
- تلاش در ایجاد زمینه یکپارچگی اراضی کشاورزی شهرستان ارومیه.
- بحث یکپارچه سازی و ساماندهی زمین‌های کشاورزی نباید به اجبار بلکه با رضایت کامل خود روستاییان و خود جوش باشد و کار به خود روستاییان به طور کامل واگذار گردد.
- اراضی کشاورزی دارای نقشه و شناسنامه شوند.
- قبل از هر تصمیمی ابتدا باید ارزش اراضی کشاورزی و موقعیت زمین‌ها در روستاهای شهرستان ارومیه مشخص گردد.

منابع

احمدی، سیر کوه و توکلی، مرتضی (۱۳۹۴). تحلیل حرکات مکانی جمعیت در سکونتگاه‌های بخش مرکزی شهرستان سردشت. مجله مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه‌های انسانی، دوره ۱۰، شماره ۳۳، صص ۵۸-۴۱.

- تقیلو، علی اکبر (۱۳۹۳). تحلیل علی توسعه یافتگی و توسعه نیافتگی سکونتگاه های روستایی مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان ارومیه. نشریه برنامه ریزی منطقه‌ای، ۴ (۱۵)، ۸۵-۱۰۲.
- تقیلو، علی اکبر و رحمانی، فرشاد (۱۴۰۰). آمایش و سناریوهای تخصیص اراضی محصولات استراتژیک کشاورزی در نواحی روستایی شهرستان ارومیه. فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دوره ۱۱ شماره ۴۴، صص ۳۲۶-۳۰۹.
- جمشیدی علیرضا، نوری زمان آبادی سید هدایت الله، جمینی داود، بهاری عیسی، مرادی نصرت. بررسی و ارزیابی سازه های مؤثر بر کشاورزی پایدار (مطالعه موردی: برنج کاران شهرستان شیروان چرداول، استان ایلام). فصل‌نامه تحقیقات جغرافیایی. ۱۳۹۴؛ ۳۰ (۳) ۲۴۰-۲۲۳.
- حیدری، محمدتقی و حضرتی، مجید (۱۳۹۸). ارزیابی عملکرد دهیارها در پشبرد اهداف طرحهای هادی روستایی مطالعه موردی: شهرستان زنجان. فصلنامه جغرافیا، سال ۱۷، شماره ۶۱، صص ۱۸۵-۱۷۱.
- حسینی، نسیم، افراخته، حسن و عزیزپو، فرهاد (۱۴۰۰). ارزیابی الگوی فضایی پراکنش عملکردی سکونتگاه‌های ناحیه روستایی زبر خان در سالهای ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۸. پژوهش و فناوری محیط زیست، شماره ۱۰، دوره ششم، صص ۳۵-۱۹.
- ذبیحی، حسین، میردامادی (۱۳۹۸). تحولات ساختاری هویت دمو گرافیک مناطق روستایی استان مرکزی از سال ۷۵ تا ۹۰. جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، ۳۰ (۱)، صص ۲۲-۱.
- زارعی، یعقوب (۱۳۹۷). الگوی سامان دهی فضایی سکونتگاه های روستایی بر مبنای نظام جمعیتی در توزیع خدمات مطالعه موردی شهرستان اسفراین. فصلنامه روستا و توسعه، دوره ۲۱، شماره ۲، صص ۱۷۱-۱۴۹.
- عبدارحمان ایوب، زهیر، جمشیدی، علیرضا و محمدنژاد، وحید (۱۴۰۱). تبیین سازوکارها و راهبردهای توسعه کشاورزی در مناطق روستایی شهرستان عقره/ناکره، استان دهوک اقلیم کردستان عراق. پژوهش‌های ترویج و آموزش کشاورزی، سال ۱۵، شماره ۲، صص ۸۵-۱۰۰.
- قاسمی، محمد و عزیز پور، فرهاد (۱۳۹۸). تحول در نظام فعالیت و دگردیسی سازمان فضایی نواحی روستایی حاشیه زاینده رود. پژوهش های جغرافیایی انسانی، دوره ۵۲، شماره ۲، صص ۱۴۷۴-۱۴۵۳.
- میری، سید غلامرضا، پودینه، سجاد، بختیاری، مرتضی صادق و سرابندی، زهرا (۱۳۹۴). ارزیابی و تحلیل ساختار جمعیت سکونتگاه های روستایی (مطالعه موردی: استان سیستان و بلوچستان). فصلنامه آینده پژوهی شهری دوره ۱ شماره ۱، صص ۱۰۵-۹۰.
- مرادی، محمود و علیزاده، حمید (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل نظام پراکنش فضایی سکونتگاهی روستایی با تاکید بر عوامل محیطی و با استفاده از جی ای اس مطالعه موردی دهستان درج شهرستان سریش. مسکن و محیط روستا، ۳۴ (۱۵۰): ۱۲۱-۱۳۵.
- ظاهری، محمد و محسن زاده هریس، محمد. (۱۳۹۷). تحلیل و بررسی نقش مشارکت روستاییان در گرایش به یکپارچه‌سازی اراضی زراعی مورد مطالعه: شهرستان بستان آباد. جغرافیا و روابط انسانی، سال اول، دوره اول، صص ۶۴۳-۶۶۱.
- Groninger, J., Ruffner, Ch and Walters, A. (1191). Sustaining rural Afghanistan under limited central government influence, stability: international journal of security and development, vol 1, no 1, pp. 9.
- Jacob, f. (2015). On the correlation of center and periphery, global humanities: studies in histories, cultures, and societies, berlin: neofelis verlag GMBH.
- Lopez, M and Pastor, R. (2015). Development in rural areas through capacity building and education for business. procedia- social and behavioral science, 197, pp247-262.
- Shakour, A. and Karimi Ghotbabadi, F. (2014). The system of servicing the rural settlements in pasargad quarterly journal of human settlement planning studies, 29: 47 -59.
- Tatlidil, F., Boz, Ismet., Tatlidil, Hasan., (2009). farmers, perception of sustainable agriculture and its determinants: A case study in kahramanmaras province of turkey. Environment development sustainable, 11, 1091-1106.